

Ayaz İshakî'nin Eserlerinde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma

Alsu KAMALIEVA*

ÖZ

Toplumu eğitime ve bilinçlendirme amacıyla eserler veren Ayaz İshakî'nin eserlerinde Tatar toplumunu "Ruslaştırma" ve "Hristiyanlaştırma" işlenen başlıca siyasî konular arasında yer almıştır.

Çalışmamızda Ayaz İshakî'nin özellikle "Züleyha" piyesinin temasını teşkil eden Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma konusunu tam olarak değerlendirebilmemiz için Tatar toplumuna uygulanan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetinin tarihçesine de yer verilmiştir.

Çarlık Rusya'sının yüzyıllar boyu Tatar toplumu üzerinde bu konularla uyguladığı baskılar İshakî'nin eserlerinde bazen üstü örtülü, bazen açık bir şekilde hicvedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayaz İshakî, Tatar toplumu, Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma, "Züleyha".

ABSTRACT

The Christianization (Missionary Activities) and Russianization in the Works of Ayaz Ishaki

Ayaz Ishaki published for the popular development of knowledge, with the aim of educating the people and awakening of public consciousness. In his works, he dealt with Russianization and Christianization of the Tatar population as a basic political theme.

This study attempts to evaluate the subject of Christianization and Russianization through the analysis of Ayaz Ishaki's play "Züleyha". The study also handles the history of Christianization and Russianization policies that applied to the Tatar people.

In the works of Ishaki, it is sometimes satirized apparently or indirectly that the Russian Tsardom oppressed the Tatar people for centuries.

Key Words: Ayaz Ishaki, Tatar people, Christianization and Russianization, "Züleyha".

* Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniverstei, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü - ANKARA, e-posta: alsukamal@yahoo.com, alsoukamalieva@gazi.edu.tr

Giriş

Konusunu toplumdaki alan, toplumu eğitme ve bilinçlendirme amacıyla eserler veren *Ayaz İshaki*'nin eserlerinde Tatar toplumunun o gün için "kanayan yarası" durumunda olan Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma işlenen başlıca siyasi konular arasında yer almıştır. *Ayaz İshaki*'nin özellikle "Züleyha" piyesinin temasını teşkil eden *Ruslaştırma* ve *Hristiyanlaştırma* konusunu tam olarak değerlendirebilmemiz için Tatar toplumuna uygulanan *Ruslaştırma* ve *Hristiyanlaştırma*'nın tarihçesini hatırlamamız doğru olacaktır.

1. Tatar Toplumunu Üzerinde Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma Siyaseti

Kazan 1552, Astragan 1555'te Rus Çarı 4. İvan tarafından alınmaya kadar Tatar halkı Müslümanlıklarını koruyorlardı. 4. İvan gerek Kasım Han'ı gerekse Kazan'a bağlı Mirzaları yanına çekmek için onları içki ve Rus kadınları ile kandırma siyaseti güdüyordu. İslam dininde içki ve işretin haram olması, bunları kendi halkı içinde yapamamaları, bu zaafalarını tatmin için kendilerini Rus sarayına çekiyordu. İvan'ın çeşitli vaatleri ile bunlar Ruslarla bir olurlar ve Kazan Hanlığı'nın İvan'ın eline geçmesine yardımcı oldular. İvan'ın hedefi Müslümanları yok etmek ve Ortodoks Hristiyanlığı yaymaktı. Bunun için Ortodoks liderliğini üstlenmesi gerekti. Rusya, Osmanlı ile münasebetlerine 1492'de başlar, 1497'de İstanbul'a ilk Rus elçisi gelir. 1530-1540 yıllarında Rus kazakları, Kırım'a ve Osmanlıya tabi yerlere saldırırlar, Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı gibi Osmanlı padişahına bağlılığını bildirdiyse de, fiili himayeyi göremedi. Bundan dolayı da Kazan Hanlığı, Rus nüfuzu ve baskılarına uğramaya başladı.

1589'da Rusya'da İstanbul Fener Rum Patrikliğinden ayrı olarak Rus Patrikliği kuruldu. 1592'de Rum Patrikliği aracılığı ile İstanbul'da olan bitenden haberdar olmaya başladılar.

Kazan'ın alınmasında kendisine yardım eden Kasım Hanı Şah Ali, IV. İvan'a bağlı olarak Hanlığı'nı sürdürdü. Bu hazırlık 1661'e kadar varlığını korudu (Devlet 1985).

Çar Fiyodor İvanoviç'in 18 Temmuz 1593 tarihli fermanında "Tatarların bütün camilerini yıkın ve ileride onların yerine yenilerini yapmaya müsaade etmeyin" deniliyordu (Devletşin 1931:12).

Hristiyanlaştırma, halkı yerinden yurdundan sürmek; karşı gelenleri ise kadın, çocuk, ihtiyar demeden öldürmek, evlerini barklarını yakmak, ticaret ve sanattan men etmek, demirciliği yasaklamak, asalet unvanlarını ellerinden almak, ağır angarya işlerinde çalıştırmak, Hristiyan olanları vergiden muaf tutup onların vergilerini de diğerlerine yüklemek şeklindeydi.

Baskılara dayanamayıp yerlerini, ticari menfaatlerini, asalet unvanlarını kaybetmemek için Hristiyan olan Tatarlara *Kreşin* dendi. Kreşinler Rus asil-

zadelerinin (dvoryanlar) arasına girme, yüksek tabakadaki Ruslarla evlenme ve idareci olma imkânlarını elde edebiliyorlardı. Ruslar, Kazan'ı ele geçirmenin, Hristiyanlığın İslam'a karşı zaferi olarak değerlendiriyorlardı (Devlet, 1985: 4).

Metropolit Germogen'in (1530-1612) bildirdiğine göre, Hristiyanlığı yeni kabul etmiş olanlar, Hristiyan olmayan Çuvaş, Fin-Çirmiş (Mari) ve Vot'larla (Votyak veya Udmurt) birlikte yiyip içiyorlar; ancak kiliselere gitmiyorlardı, papazları çağırıp çocuklarını vaftiz etmiyorlardı. Ölülerini Tatar mezarlarına gömüyorlar diye rapor verilmesi üzerine hükümet, yeni Hristiyanların isimle tespit edilmesini emreder. Bu emre karşı gelenler ise, hapsedilecek, dövülecek, boyunduruk altına alınacak, zincire vurulacaktı (Devlet 1985:4). Bu tedbirlere rağmen yine de Hristiyanlığı kabul edenlerin sayısı Müslümanlığı terk etmeyenlere nazaran azdı.

II. Katerina döneminde Müslümanlara din hürriyeti tanınınca, birçok Kreşin, önceki dinleri olan Müslümanlığa döndü. Camiler, mescitler yeniden açılmaya, yıkılanların yerine yenilerinin yapılmasına izin verildi. Yalnızca malzeme olarak ağaç kullanılacaktı, taş ve tuğla kullanılmayacaktı (Kurat 1987:284-285).

1756'da Kazan gubernasında (vilayet) 536 mescitten 418'i, Tobolsk vilayetinde 113 mescitten 15'i, Astragan vilayetinde 40 mescitten 29'u yıkılmıştı, 1759 yılına kadar İdil boyu Tatarlarına cami, mescit, medrese açmak tamamen yasaklanmıştı. Çariçe 2. Katerina 22 Eylül 1788'de Kazan Valisi Baron İgistrom'a, Müslümanlara geniş haklar verilmesini bildirdi. Baron İgistrom 4 Aralık 1789 Fermanı ile Ufa'da Diniye Nezareti ve Orenburg Mahkemeyi Şeriye'sini kurdurdu. Bu idareden sonra mollalar tahsillerini artık Buhara'da değil, İstanbul, Kahire ve Medine gibi yerlerde görmeye başladılar. 1868'de Kazan'da camilerin sayısı 729'a yükselmiş ve sayıları gittikçe artmaktaydı. 1802'de Nijni Novgorod (Nijgar)'da Kreşin olanlar Müslümanlığa döndüler. Müslüman nüfusu artarken, Kreşin nüfusu azalıyordu (Devlet 1987:110) 1762'de yalnız Kazan şehrinde toplam 24 olan Tatar tüccarına ticari faaliyet yasaklanmıştı. II Katerina'nın 1767'de kurdurduğu Yeni Kanunlar Layihası Tertip Komisyonu'na Kazan, Penza ve Batı Sibiry Türklerinden 24 temsilci katılmıştı. Mirza Yenikey'in komisyona sunduğu raporda "Kazan Vilayeti Müslümanlarının Durumu Hakkında Rapor" ile Müslümanların karşılaştığı ağır durumlar ve uğradıkları haksızlıklar ortaya çıktı. Pugaçov isyanından dolayı hükümete sadık kalan mirzaları da memnun etmek gerektiğinden, bunlara ticaret yapma hakkı tanındı. Ayrıca, Kırgız ve Kazakların da Türk asıllı Müslüman olmalarından dolayı onları elde tutmak, ancak Tatar molla ve tacirleri ile mümkündü (Devlet 1985:56).

Tatarlar arasında okur-yazar oranı Ruslarınkine oranla daha fazladır. Çünkü okur-yazar olmamak, nadanlık, cahillik ve insanı küçük düşürücü bir şeydi, ayıptı.

Rus hükümeti Kazaklarla ticaret için Tatar tüccarlarının Orenburg'da yerleşmesine izin verdi. Artık mescitler, camiler, medreseler köylere varıncaya dek açılıyor; Medreselerde yüksek eğitim görmüş olan Damella'lar bu medreselerde ders veriyordu (Agiş 228-230). 1905 Devrimine gelindiğinde meşrutiyet ilan edildiğinde 40.000 Kreşin Tatar İslam dinine dönmüştü.

1802'de Nijni Novgorod'da Kreşin olmuş, yani İslam dininden zorla çıkarılarak Hristiyan olmuş, Tatarlar artık Ortodoks kilisesine bağlanmışlardı. Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1891) gibi misyonerler, vaftiz edilen Tatarları kilisede tutmak için olağanüstü tedbirler almaya başladılar. Bu tedbirlerden biri kanunun gücünü kullanmak, yani Çar I. Nikolay'ın uyguladığı ağır cezalara çarptırmak, ikincisiyse bilimsel yaklaşarak kendi dillerinde yazılan Hristiyanlıkla ilgili kitapları okutmaktı.

Ruslar Kazan'ı aldıktan sonra sadece Hristiyanlık araştırma hareketinde bulunmuşlardı. Milli varlıklarını sürdüren halk, Hristiyan olmuş olsalar dahi, papaz dini eğitim için geldiğinde boyunlarına haç takıyorlar, gidince çıkarıyorlar, gizliden gizli İslamî ibadetlerde bulunuyorlardı. Din hürriyeti olunca da topyekun Müslümanlığa dönüyorlardı. Ruslar birçoğunun ana dilini ve kültürlerini unutturarak asimile ettiler. Meşhur Rus bestecisi olarak tanınan Rahmaninov, Rimski Korsakov, meşhur yazarlardan Dostoyevskiy, Çehov, Gogol bunlara örnektir (A. Halikov 1981).

Müslüman olarak kalanlara doğrudan asimilasyon politikası uygulanmazdı. Zorla kabul ettirme de serbest olmayınca İlminskiy, Yüksek Ortodoks Şurasında bulunan ırkçı Pobedonostev'le irtibata geçti. Hedef öncelikle Kazan Tatarınının kültürünü yok etmektir. Bunun için kendi dillerini kullanacaktı. Kitaplar Rus alfabesiyle (Ortodoks dini ayinleri kitapları) Tatarca olarak Aziz Guri Biraderliği teşkilatı tarafından yayınlanıyordu. Bu teşkilat 1867'de Kazan'da 1555'teki Piskopos Guri adına kurulmuştu. Bunların okulunda önce anadilleri, sonra Rusça öğretiliyordu. Onlar soydaşları arasında Hristiyanlık propagandası için yetiştiriliyorlardı. Ayrıca bu okullarda öğretmenlik yapacak şahıslar için Kazan'da 1863'te özel okul açılmıştı. Böylece Ruslaştırma hedefleniyordu. Diğer taraftan İdil havzasında yaşayan Fin-Ugor boylarının Tatarlaşmasına engel olmak için çalışıyordu. Ama Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar ve Mordvalar kendiliklerinden Tatarlaşıyorlardı.

Kazan bölge okulu müfettişlerinden Şestokov: "Başkurtlar, Mişerler Tatarlaşıp Müslüman oldular. Sıra Çermişler, Çuvaşlar, Permyaklar ve hatta Kırğızlarda" diye yakınıyordu.

Rus baskısı ve Rus hâkimiyeti, Tatarların Avrupa medeniyetine ulaşarak ileri teknolojileri kullanmalarına engel olmuştu. Ayrıca onları birçok haklardan, bazı faaliyetlerden mahrum ederek geri kalmalarına sebep olmuştu. Ancak Tatarlar kendilerine verilen haklar arttıkça bu fırsatları kullanıyorlar ve ilerleyebiliyorlardı. Yalnız, aralarında meydana gelen kadimci-ceditçi çatışması Ruslar tarafından da körükleniyordu. Ceditçilikten gelen aydın kesimden olan bazı şahıslar meşrutiyet rejiminde Rusların kurdukları siyasi partilere de giriyorlardı. Kadet, Sosyal Devrimciler, Menşevikler, Sosyal Demokrat İşçi Partisinden oluşan Bolşeviklere katılanlar oldu. Sadri Maksudi Kadet'e girmişti. *Ayaz İshakî* Sosyal Devrimcilerle birlikteydi. Mirseyit Sultan Galiyev Bolşeviklere katılmıştı; ama bu kimseler de öncelikle İdil-Ural'ı Rus boyunduruğundan kurtarma emeli peşinde koşuyorlardı.

2. İshakî'nin Eserlerinde Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma

Tarihî sürecini özetlediğimiz Tatar toplumu üzerindeki Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarının *Ayaz İshakî*'nin eserlerinde iki şekilde yer aldığını görüyoruz.

1. Tatarlar üzerindeki zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskıları.
2. Tatarların Ruslara ve Hristiyanlara benzeme gayretleri.

2.a: *Zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma:*

Ayaz İshakî'nin piyeslerinde zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma konusunun ele alındığı en önemli piyes "Züleyha"dır. Tatar toplumu üzerinde Ruslar tarafından sistemli ve bilinçli bir şekilde uygulanan asimilasyon politikaları "Züleyha" piyesinde "tema" düzeyinde ele alınmıştır. Eserin dramatik yapısı içerisinde bu konu çarpıcı bir şekilde ortaya konmuş ve bu konunun, piyesin sahnelendiği her yerde zihinlere kalıcı bir şekilde işlenmesine sebep olmuştur.

Ayaz İshakî, "Züleyha" adlı eserinde Müslüman Tatar kadınının *Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetine karşı direnişini anlatmaktadır.*

"Züleyha" piyesindeki ana tema şöyledir: Ruslar bütün Türk köylerini basıyor, zorla dinlerinden, Türklüklerinden koparmak istiyorlardı. Önce isimlerini daha sonra da dinlerini değiştirmeye çalışıyorlardı. Küçük çocukları kiliselere gönderiyorlar, kadın ve kızları Rus erkekleri ile evlendirmeye zorluyorlar ve Türk din adamlarını çeşitli işkencelerle öldürüyorlardı.

Yaşlı bir köylü olan İmadi de bütün bu zulümlere katlanır fakat, artık dayanacak gücü kalmamıştır, ölüm döşeğinde yatarken yanında evli ve üç çocuk annesi olan kızı Züleyha vardır, İmadi ölünce babasının vasiyeti üzerine, Müslüman geleneklerine göre defnederler. Olay duyulunca Rus komutanları ve yoldaşları Züleyha'yı ve imamı tutuklarlar. İmamın öldüğü haberi etrafa yayılırken, Züleyha'nın da evli olduğu halde kiliseye gönderil-

mesi ve çocuklarının başkalarına verilmesi çalışmalarına başlanmıştır bile. Züleyha'nın kocası bütün bu olaylara karşı çıkmakta ve bütün gücüyle mücadele etmektedir, ama o da tutuklanır.

Züleyha artık ayaş bir Rusla evlendirilmiş ve bir de çocuğu olmuştur, ancak Müslümanlığına devam etmektedir. Bu yüzden Rus kocası tarafından zaman zaman dövülmektedir. Bir gece kocası uyurken kapıya birisi gelir. Gelen onu her yerde arayan Abdullah Ağadır. Birbirlerini tanıdıktan sonra Abdullah ona iki yıldır haber alamadığı annesi ve çocukları ile kocası hakkında bazı bilgiler verir. Birlikte namaz kıldıktan sonra da Abdullah gitmek için hazırlandığı sırada kapı tekrar çalınır. Bu kez gelen kocası Selimcan'dır. Hep birlikte kaçmaya hazırlanırken Rus kocası uyanır ve Selimcan'la boğuşurken bayılır. Ayıldığında ise köydeki diğer Rusları da alıp birlikte onların peşinden giderler, Züleyha ve Selimcan'ı yakalayıp geri dönerler. Feci şekilde dövülmüş olan Selimcan oracıkta can verir. Züleyha ise dayanamayarak intihar etmek ister. Ama daha sonra kendi için hazırlamış zehri Rus olan kocasına içirir ve onu öldürür. Olay duyulunca polisler gelerek Züleyha'yı tutuklarlar.

Yirmi yıllık bir sürgünden sonra Züleyha yine bir Rus köyüne getirilmiştir. Artık yaşlanmıştır ve hastadır. Tek dileği de ölmeden önce çocuklarını son bir kez görmektir. Bir ara yanına Rus kocasından olan oğlu Ahmet'in nişanlısı girer. Ahmet Rus kiliselerinde okutulmuştur ve Rusça adı ise Zahar'dır. Onlar konuşurken içeri Zahar girer. Zahar koyu bir Hristiyan olarak yetiştirilmiştir. Annesinin Tatar ve Müslüman olmasından son derece şikayetçidir, içeri girince, ona ve dinine hakaretler yağdırır. Oğlu nişanlısıyla çıkar ve Züleyha yalnız kalır.

Namaz kılarken melekler ona eşlik ederler. *Kuran* okuduğu sırada ise Zahar tekrar içeriye girerek kitabı annesinin elinden alır ve ateşe atar. Bunun üzerine Züleyha dua etmeye başlar. Evin içine birden nurlar ve melekler dolur. Zahar gördükleri karşısında kendisinden şüphe etmeye başlar. Züleyha hasta yatağına yatar, birazdan kızları ile Abdullah Ağa içeri girerler. Zahar onlara tövbe ettiğini söyleyerek adının Zahar değil, Ahmet olduğunu anlatır. Züleyha bu sevince fazla dayanamaz ve melekler eşliğinde ruhunu teslim eder. Ölerken de naşının Rus değil de, Müslüman Tatar mezarlığına gömülmesini vasiyet eder. Ertesi gün Ahmet ve Abdullah Ağanın da olduğu bir grup Züleyha'nın naşını kiliseden çalmaya çalışırken yakalanırlar ve Ruslarla çatışmaya girerler. Çatışma sonunda Ahmet ve Abdullah Ağa ölür. Nişanlısının cesedi ile karşılaşan Marusa ise onun üzerine kapanır ve aklını yitirir.

"Züleyha", *Tatarların zorla Hristiyanlaştırılmasına* karşı duyulan büyük bir nefreti anlatan trajedidir. İrkçi ve sömürgeci anlayışların bir sonucu olan Hristiyanlaştırmanın ne gibi facialara yol açtığı, gayet açık bir şekilde verilmiş-

tır. Bu, topyekun bir halkın karşılaştığı feci kaderi anlatan ilk geniş ölçekli sahne eseridir. Ayaz İshakî burada, tarihte olan gerçek olayları anlatır. Yüzyıllar boyu ezilerek yaşayan; dilini, dinini, örf ve adetlerini, milliyetlerini koruyabilen Tatar halkının acıklı halini ve aynı zamanda yüceliğini gözler önüne serer. Bunların hepsi Tatar kadını Züleyha'nın hayatı vasıtasıyla verilir.

“Stanovoy: Sen Tatar mısın Züleyha?

Züleyha: Elhamdülillah, dinim de İslam.

Papaz: Bunu manastıra göndermek gerekir. Ben piskoposla konuştum.

Alın götürün. (Züleyha'yı götürmek isterler. Züleyha kaçmaya başlar.

Strajnikler¹ [muhafızlar] yakalayıp geri getirirler”). (İshakî 1991:536-537).

Bu satırlar Tatar halkının nasıl bir *Ruslaştırma siyaseti* ile karşı karşıya bulunduğu gözler önüne sermektedir. Onurları kabaca ayaklar altına alınmıştır. İnsanlara dini, dili ve ırkına bakılarak muamele edilmiş ve tek tip insan yetiştirme anlayışı ortaya çıkmıştır. O devirde böylesi bir durumu eserlerinde yansıtmak *Ayaz İshakî* gibi bir aydına yakışan bir hareketti.

“Fahrettin: Sonra padişaha dilekçe yerelim. Bize baskı yapıyorlar, dinimizi bozuyorlar, çocuklarımızı Hristiyan yapıyorlar diyelim. Baştakiler baksınlar. Bu dine sahip çıkmaya oniki padişah önünde yemin etmişler.

Ahmetcan: Onlara ulaşmanın yolu yok. Şunu izleyeceğiz: öbür Belebey² Rus'a kendisinin bratı³ sayesinde generale söz geçirebilir. General dilekçeyi alır ve doğru padişaha gider, manifesto⁴ alır, diyoruz.

Timircan: Papaz 'Size Rus dinine girmeye manifesto çıkmış, oniki general, oniki alhrey önünde padişah imza atmış' diyor.

Mehbübe: İt itin ayağına basmaz. Hepsi kötü kalpli, hepsi de düşman. Allah yardımcımız olsun.

Fahrettin: Öyleyse halifeye, padişaha haber verelim. Burada Müslümanları zorla Hristiyan yapıyorlar, kızları zorla Rus'a veriyorlar, Bulgar şehrine kilise yapıyorlar, diyelim” (İshakî 1991:528).

Piyetin bu bölümünde, Tatar toplumunun maruz kaldığı zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası karşısında nasıl çıkış yolu aradığı gözler önüne serilir. Toplumun bu konuda içerisine düştüğü çaresizlik vurgulanır. Yine bu ifadelerle Tatar toplumu yöneticilerinin konuya duyarsız kaldıkları ve toplumun zorla Hristiyanlaştırılmasına seyirci kaldıkları acı bir dille anlatılır.

1 Muhafızlar

2 Belebey: Şehir adı

3 Brat: kardeş, burada yakını

4 Manifest: beyanname

“İmam: Allah-u Ekber! (yüzünü sıvazlar da) İmadi ağa! ‘La ilahe illallah Muhammedün Resul Allah’ de! (İmadi söyler).

Papaz: (daha da hiddetlenmeye başlar. Yerinden kalkan imamın karşısına gelip) Sen neden kıskırtıcı davranıyorsun? Niçin Hristiyan evine gelip *Kuran* okuyorsun!

İmam: Bunlar Müslüman!

Papaz: Hristiyan!

İmam: Müslüman!

İmadi: (Inleye inleye) Müslümanız. La ilahe illallah Muhammedün Resulullah!

Mehbübe, Züleyha, diğerlerinden birisi: Müslümanız!

Papaz: Müslümanız demek? Ben sizi Sibiry’a da çürütürüm, hapiste kuruturum. Ben size gösteririm, başka bir yolla gösteririm!

Ötekiler: Biz Müslümanız. Biz korkmuyoruz. Biz Müslümanız!

Papaz: (Bağırıp çağırarak) Hristiyanınız!

İmam: (Ağzına girecek gibi) ‘Men kale la ilahe illallah fe nüve Müslimü.’ Bu bir hadistir. Ahmak, anladın mı? (papazın üstüne yürüyüp) Anladın mı?

Papaz şaşırır. Hepsi ayağa kalkarlar. Züleyha ile Mehbübe ellerine tabağ⁵ alırlar.

İmadi: La ilahe illallah! (Uzatarak söyler)” (İshakî 1991: 528-529).

Piyesin bu bölümünde, Züleyha’nın babasının ölümünden sonra yaşanan olaylar anlatılarak toplumun maruz kaldığı zorla Hristiyanlaştırma çarpıcı bir şekilde anlatılır. Kendilerine yapılan yoğun baskılardan dolayı Hristiyan gibi görünmeye mecbur kalan Züleyha’nın babası, son nefesini verirken papazın telkinine değil de imamın telkinine uyar ve kelime-i şahadet getirerek can verir. Papaz bu durumu kabullenmez ve İmadi Efendinin Hristiyan olduğunu ve bu geleneklere göre defnedilmesi gerektiğini savunur. İmam ise İmadi’nin Müslüman olarak can verdiğini ve Müslüman gibi defnedileceğini söyler. Aralarında tartışma çıkar. Bütün köylü tehlikeyi göze alarak Hristiyan olmadıklarını, Müslüman olduklarını söyler. Bunun üzerine papaz, köylüyü “hepinizi Sibirya’larda süründüreceğim” diye tehdit eder.

“Stanovoy⁶: İşte, burada 18 çocuk varmış. Onları, iki yetişkin kızı, o çocukları şkolaya (okula) gönderin. Göndermezseniz ben hepinizi de arestavat ederim (göz altına alırım), iki kızı manastıra gönderin. Biri Marfa, biri Fedosiya.

Ahmetcan: Biz bunu yapamayız.

Selimcan: (Strajniklerin elinden kurtulup) O kız değil, benim karım!

5 Tavayı vs. fırından, sobadan almaya yarayan tutkaç.

6 Jandarma.

Züleyha: Ben kız değilim, kadınıam! Benim çocuklarım da var! (Stanovoyun yanına gelirler)

Papaz: Kız kız. Bendeki kayıtlarda nikahı olduğuna dair kayıt yok.

Selimcan: Bay pristav, o benim karım. On yıldan beri benim karım!

Papaz: Hayır hayır. O kız. Ben çok yakışıklı bir jenih (damat) buldum, önce manastırda tövbe etsin, sonra onları evlendireceğiz.

Selimcan: (Züleyha'yı elinden tutup) Ben vermem, ben vermem, öldürceksen öldür. (Stanovoya) Hakkın varsa öldür!" (İshakî 1991:535).

Eserin bu bölümünde Züleyha'ya uygulanmak istenen zorla Hristiyanlaştırma bütün çarpıcılığıyla ortaya konur. Papaz evli ve çocukları olan Züleyha'yı resmi nikahı olmadığı gerekçesiyle zorla manastıra göndermeye kalkar. Burada Züleyha Hristiyan yapılacak ve başka birisiyle evlendirecektir.

"Abdullah: İmamı içeriye çağırıyorlar, halk vermiyor 'Çık da savunmanı yap' dediler. Sonunda çıktı. Bir tarafta Ruslar, bir tarafta halk. İmam hâlâ bembeyaz sarığıyla, kaftanıyla gözümün önünde yürüyor, öbür tarafta kazaklar, kazaklar... Ispravnik geldi: 'İmam sen misin? Niçin halkı kışkırtıyorsun?' dedi. İmam tereddüt etmeden 'Elhamdülillah, ben imamım. Elhamdülillah, İslam dinini öğretiyorum' dedi. Bir asker tercümanlık yaptı. Komutan da: 'Niye isyan çıkarıyorsun, niye kışkırtıyorsun' dedi. O da, 'Ben kışkırtmıyorum, ben din öğretiyorum. Emri bil maruf her Müslümana farzdır' dedi. Komutan yine: 'Niçin Hristiyan Vasiliy'i evine gelip kışkırttın, niye Hristiyan evinde *Kuran* okudun?' dedi. İmam yine 'Ben Vasiliy'i tanımıyorum. Ben İmadi Ağaya gittim. O benim caminin cemaatinden. O Müslüman. Şeriata göre Müslüman öldüğünde *Kuran* okumak sünnettir. Kelime-i Şahadet getirmek farzdır' dedi. Komutan yine: 'Niye sen Hristiyan Zahar, Hristiyan Vasiliy, Hristiyan Petr, Hristiyan Dimitriyleri kışkırttın? İslam dinine sokuyorsun?' dedi. İmam: 'Onlar Hristiyan değiller, Müslümanlar. Şeriat şöyle der: 'Men kale la ilahe illa Allahu fehüve müslimü' der. Anladın mı?' dedi. Komutan şaşırıp kaldı. Bundan sonra imamı jandarmaya vermek istedi. Halk: 'Vermiyoruz, o at mı çaldı?' deyip bağırmağa başladı. Bundan sonra sudebny (hakim) kendisine gelmesini emretti, imam: 'Yasa sizin, giderim' dedi. Sonra öbürlerini alıp gittiler. Ertesi gün de imam gitti. Fakat gider gitmez onu tutup içeri tıkmışlar. Dövüp dövmediklerini bilmiyorum. Ama 3 ay sonra imam öldü. Sizin köyün bütün halkı söylüyor onun yattığı zindanın üstünde 'nur parlıyor' diyorlar" (İshakî 1991: 547).

Bu bölümde Züleyha'nın köylüsü Abdullah, kendisi ayrıldıktan sonra köyde yaşananları anlatır. Buna göre Züleyha'nın babasını İslami usullere göre defnetmeye çalışan imamın bu tavrı Rusları çileden çıkarmış ve onu tutuklamak üzere gelmişler. Köylü imama sahip çıkar ve askerlere vermek istemez. Bunun üzerine karşı çıkan köylüleri de imamı da alır götürürler ve imamı tu-

tuklarlar. Bu hadiseden üç ay sonra imamın öldüğü haberi gelir. Burada da Müslüman Tatar halkı üzerinde kitlesel olarak uygulanan Hristiyanlaştırma baskıları duyarlı bir şekilde anlatılır.

Bir başka bölümünde:

“Selimcan: Biraz baktıktan sonra bıçağını yerine koyar ve iskemleye oturur. O uzun uzun Petr’e bakar ve Züleyha’ya: Bu senin kocan mı?

Züleyha: Bu adama zorla verdiler. (Başını eğip ağlamaya başlar.)

Selimcan: Niye kaçmadın?

Züleyha: Nereye? Nasıl? 9 ay manastırda tuttular. Ondan sonra buraya gönderdiler. Dil bilmiyorum, yol bilmiyorum. Nereye gideyim? Gece gündüz izliyorlar.

Selimcan: (Eve bir göz atar, beşiğe bakıp) Bu da mı senin?

Züleyha: (Başını eğip, yavaşça) Benim... (Selimcan yiyecek gibi bakar. Züleyha ağlamaya başlar. Göz yasına boğulup) Vallahi günahım yok. Zorladılar. Ben ne yapayım? (Selimcan da başını eğip)” (İshakî 1991:552-553).

Burada piyesin ilk kısımlarında anlatılan vaka örgüsünün devamı verilmektedir.. Züleyha aylarca manastırda tutulmuş ve Petr adlı bir Rusla zorla evlendirilmiştir. Bu zorlama karşısında Züleyha’nın çaresizliği “Dil bilmiyorum, yol bilmiyorum. Nereye gideyim?” cümleleriyle kendi ağzından verilir.

Bir başka bölümünde:

“Züleyha: Beni bırakacak mısınız? Beni, beni şu kâfirin esaretinde mi bırakacaksınız? (Petr’i gösterip) Şu din düşmanının yatağını paylaşmaya müsaade mi edeceksiniz? (Ağlar, Selimcan da ağlar. Abdullah onu kolundan çeker, fakat o gitmek ister. Kapıya doğru bir gider, bir durur. Züleyha ayaklarına kapanır) Selimcan! Selimcan! (Ayağına sarılır) Ayağının altının türabı olayım. Bırakma! (ağlar) Bırakma!

Abdullah: (sinirli bir sesle) Hayır, kardeşim, hayır! Sen kocanı mahvetmek mi istiyorsun... (Selimcan’ı gösterip) Bu ayakla, bu üst başla o seni nasıl kaçırırın?

Züleyha: Beni şu Rusun esaretinde mi bırakacaksınız? Benim çektiklerim yetmedi mi? (hıçkırığa hıçkırığa ağlar).

Selimcan: (öne çıkar) Haydi, giyin! Allah’ın yazmadığı iş olmaz! (İshakî 1991:553-554).

Züleyha yaşadığı baskılardan artık bunalmıştır. Bir tarafta zorla kendisine dayatılan bir din ve milliyet, diğer tarafta vicdanı ve inançları vardır:

Selimcan: (Besmele çeker ve inler.)

Züleyha, Züleyha! (Yine bakıp, hacı gösterir) Kapat, kapat! Melekler girmeye korkuyorlar. (Züleyha üzerini bir bez parçası ile örter. Selimcan kendine gelir) Allah aşkına gel, gel! (Züleyha gelir.) Oku bana, oku! (Züleyha besmele çekip okur.) Züleyha ver, elini ver. Ben ölüyorum! El-

hamdülillah, Rusun eliyle şehit gidiyorum. Elhamdülillah, elhamdülillah! Allah, Allah! İçim! Ben ölüyorum. Ben bu düşmanların elinden kurtuluyorum. Sen kalıyorsun. Sen bunların elinde kalacaksın. Züleyha, sen bunların elinde kalacaksın. (İnler. Züleyha hıçkırarak ağlar) Hakkını helal et Züleyha! Züleyha, ben ölüyorum. Görürsen annenden helallik al. (İnler). Çocuklara benim için *Kur'an* okumalarım söyle. Ben Rus kabrine gömülsem de gönlüm her zaman çocuklarla olacak. Beni burada yalnız bırakmasınlar. Allah! Allah! Bütün bedenim bende değil sanki. Züleyha, *Kuran* oku. Canım çıkarken *Kuran*'la çıksın. (Züleyha okumaya başlar. Kendisi de ağlar). Ağlama Züleyha! Ben şimdi rahatım. Vücudum da ağrımıyor. Ben şimdi suda yüzer gibiyim. İşte, dedem eyerlenmiş bir atı tutuyor.

Züleyha: (Ağlayarak) Selimcan! Selimcan! Senin böyle olmana ben sebep oldum, ben! Helal et hakkını.

Selimcan: Vasiyetim mi? Vasiyetim şu: bu Rus ile yaşama. Ne yapsalar da bu Rus ile yaşama!

Züleyha: (Ağlayarak) Yaşamam, yaşamam!" (İshakî 1991, sayfa 558).

Eserin bu bölümlerinde Tatar toplumunun nasıl bir *Ruslaştırma* baskısı ile karşı karşıya bulunduğu çok çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Sade, akıcı ve canlı bir sahne diliyle ortaya konulan olaylar örgüsünde Züleyha'nın eşi Selimcan'ın durumu, üzerindeki elbise ve ayakkabı ile ortaya konulmakta, Rusların zengin ve ihtişamlı hayatına karışması halinde Züleyha'nın geleceğini kurtaracağı vurgulanmaktadır. Buna karşılık Züleyha, inancı ve milliyetini son ana kadar savunma konusunda kararlıdır. İshakî, bu satırlarla Tatar toplumunun üzerindeki *Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma* konusundaki toplumsal baskıyı canlı bir şekilde örneklendirmektedir.

"İhtiyar Rus: (Petr'e) Utanman gerek! Prazdnik (bayram, eğlence) olmuş gibi sokağı doldurup kavga çıkarıyorsun. Ben idareciye söyleyeceğim. Karısını öldürüyor diyeceğim.

Petr: O benim karım değil, Tatarın karısı. O niye yakmadı? (Rus kadınlar birbirlerine bakışır) Niye bana içki getirmedim?

Genç Rus: Yaksın! Niçin mumu yakmıyor? Tatar köyü mü sanıyor? Daha kuvvetli Petr, daha kuvvetli! (Petr yine koşup vurmak ister. Züleyha yine hıçkırır. İhtiyar Rus Petr'i göndermez.)

Rus kadınlar: Biz kendimiz gördük, bugün kiliseye gitti. Sen durmadan içiyorsun.

Petr: Oraya gitse bile gerekeni yapıyor mu? O içinden her zaman kendi bildiğini yapıyor. O Allah'ını kalbinden çıkarmıyor. Geceleyin kalkıp namaz kılıyor.

Genç Rus: Sen zayıfsın, Petr. Ben onlara dini nasıl alayacaklarını öğrettirdim.

Züleyha: Ben alay etmiyorum" (İshakî 1991:542-543).

Piyesin bu bölümünde Züleyha'nın zorla evlendirildiği Rus kocasının kendisine yaptığı baskılar anlatılır. Kocasını her gün içmekte ve Züleyha'yı dövmektedir. Onun kendi dininden ayrılmadığını ve eski kocasını düşündüğü endişesi Petr'i deliye çevirmekte ve arkadaşlarının da telkiniyle Züleyha'ya işkence etmektedir. Fakat bu arada Rusların hepsinin bu düşüncede olmadığı ihtiyar Rusun tavırlarıyla anlatılır. İhtiyar Rus kimsenin zorla dininden koparılamayacağını savunmaktadır.

“Züleyha: Götürdüklerinde hiç durmadan attan ata bindirip koşturdular. Koşturdular ve manastıra götürüp attılar. Orada 9 ay tuttular. Yapmadıklarını bırakmadılar. Aç da bıraktılar, dövdüler de. Beynimizi de yıkadılar. Sabah kilise, akşam kilise. Orada nasıl aklını kaçırmadın diye sorabilirsin. Dil bilmiyorum, konuşamıyorum, nereye gittim, ne oldum? Hiç birini de bilmiyorum. Bundan sonra işte şuna verdiler. (Abdullah durmadan başını sallar.) Yaşadığım yer neresi, bizim köy hangi tarafta? Hiç birisini bilmiyorum” (İshakî 1991:545-546).

Bu bölümde Züleyha'nın manastıra zorla götürüldükten sonra yaşadıkları kendi ifadeleriyle anlatılır. Kilisede Züleyha'ya 9 ay boyunca işkence edilmiş ve Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır.

Şimdiye kadar ortaya koyduğumuz örnekler *Ayaz İshakî'nin* eserlerinde sıkça rastlamak mümkündür. Yazarın milliyetçi düşünce yapısı ve Tatar toplumunun gerçekten karşı karşıya kaldığı yoğun Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma baskıları onun idealist kişiliği üzerinde derin izler bırakmıştır. İshakî bu etkilenmeleri piyeslerinde başarılı bir şekilde ortaya koymuştur, özellikle “Züleyha” piyesi tamamen Tatar toplumunun maruz kaldığı Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma çabalarının çarpıcı örnekleriyle doludur ve bu eser bu temayla örülmüştür.

Ayaz İshakî'nin fanatik bir bakış açısıyla bir milleti tamamen kötü göstermeye yönelik bir anlayış taşımadığını da görüyoruz. Çünkü mesela “Züleyha”daki *İhtiyar Rus* tiplmesi, zorla Hristiyanlaştırmaya karşı çıkmakta ve herkesin kendi inancını serbestçe yaşaması gerektiğini savunmaktadır.

İshakî bu örneğe karşılık gerek kendi belleğinde gerekse Tatar toplumu üzerinde derin izler bırakan zorla Hristiyanlaştırma baskılarını geniş olarak anlatma ve mensubu bulunduğu “Marifetçilik” (Aydınlanma) hareketinin de etkisiyle toplumu bu noktada bilinçlendirmeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra kaleme aldığı bu eserler dünyanın birçok ülkesinde, sanat aracılığıyla Tatar toplumunun uğradığı baskıların anlatılmasına vesile olmuştur.

2.6. Tatarların Ruslara ve Hristiyanlara Benzeme Gayretleri:

Ayaz İshakî, Tatar toplumunun bir başka siyasi yarasına da piyeslerinde yer vermeyi ihmal etmemiştir. Bazı Tatarlar Rusların üstünlüklerini görüp, aşa-

ğılık kompleksine kapılarak kurtuluşu Ruslaşmakta görüyordu. Ruslara özenerek Müslüman kültürünü, Tatar kültürünü bir tarafa bırakıp, *Rus Marca'sı* (Rus kadınına Tatarların kullandığı Marya adından türetilmiş kavram) ile evleniyor, kendine yabancılaşıyordu. Başkasına özenerek, benliğini kaybeden, sonunda bu özentiyle her şeyini kaybedip gülünç hale gelen bir tipi *Ayaz İshakî* "Can Bayeviç" oyununda anlatmaktadır.

"Şakircan: Bizim cahil halkla iş yapmak zor, hiç terakkiperver değiller..." (İshakî 1991:593).

Selimcan, milliyetine mensup olduğu Tatar toplumunu beğenmeyen, aşağılayan, hor gören bir üslup içerisinde. Kendisi sürekli Ruslara benzemeye çalışır:

"Şakircan: 'Baba' değil, 'Papa' diyeceksiniz!" (İshakî 1991:597).

Bu kompleksi birileri tarafından çok iyi değerlendirilir.

"Marca: Ben sana kaç defa söyledim, 'kahvaltı için ilk önce ben kalkacağım, sonra sen çıkıp benim elimi öpeceksin.' Ancak hâlâ soysuz Tatar alışkanlığıyla sabahın köründe kalkıyorsun" (İshakî 1991:606).

Karısının üzerine eve getirdiği Rus kadını Marca onun bu zaafını çok iyi kullanmakta, onu hem aşağılamakta hem de her istediğini yaptırmaktadır.

"Aleüddin: Evet efendim, Avrupalılar her yerde makine kullanıyorlar. Ya bizinkiler? Namaz kılıyor, oruç tutuyor, camiye gidiyor ve bunu çağdaşlaşma olarak algılıyor.

Şakircan: Neobrazovarınyılık! (Rusça kelime: cahillik) (İshakî 1991:619).

Kendi toplumunun inancını, gelenek ve göreneklerini aşağılayan Can Bayeviç, piyeste gülünç durumlara düşürülür. *Ayaz İshakî*, Can Bayeviç tiplmesiyle toplumda gerçekten var olan belli bir kesimin ne kadar komik durumlara düştüğünü gözler önüne sermeyi amaçlamıştır. Milliyetçiliği ön planda olan yazar, yarattığı Can Bayeviç tipiyle Tatar toplumuna milliyetçilik derisi vermektedir.

Sonuç

Tatar aydınlanma hareketinin öncü isimlerinden olan Ayaz İshakî'nin eserlerinde, özellikle de piyeslerinde zorla dönemin Tatar toplumunun maruz kaldığı zorla Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma konuları önemli bir yer tutar. Çarlık Rusyasının yüzyıllar boyu Tatar toplumu üzerinde bu konularda uyguladığı baskılar İshakî'nin eserlerinde kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman da aleni bir şekilde hicvedilmiştir. Bir karikatürist inceliği ile piyeslerinde, Tatar toplumuna bu konuda uygulanan baskıları canlandıran Ayaz İshakî, milliyetçi duruşu ile Tatarlar arasına yaygılaşan Ruslara benzeme, Rus gibi olma kompleksini de hicvetmekten geri durmamıştır.

Kaynaklar

- Abdullin, Y. ve Heyrullin, E. (1976), "Merceni mirasın öyrenü turında", *Kazan utları*, S.10.
- Agiş, Fazıl, *Kültürün Temellendirilmesinde İslam Dininin Rolü. Diller, Ruhi kültür ve Türk Tarihi*, Kazan.
- Akdes, Nimet Kurat (1999), *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Davletşin, Tamurbek (2005), *Sovyetski Tatarstan*, Kazan: "Jien"
- Devlet, Nadir (1985), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Emirhan, Fatih (1917), "Züleyha", *Koyaş*, 19 mart.
- Halikov, A.H. (1995), *Rus Tanınan 500 Bulgar - Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gaynullin, Mühemmet (1979), *Tatar Mearifecilik Edebiyatı*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- İshakî, Gayaz (1991), *Zindan*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Minnigulov, Hatip ve Sadreddinov Şeyhilislam (1994), *Edebiyat*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- SSSR Fenner Akademiyesi Kazan Filialı G. İbrahimov isimindeki Til, Edebiyat hem Tarih İnstitutu, *Tatar Edebiyatı tarihi* (1985), c.2. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- M. Yusupov (1981), *Şigabutdin Mardiani kak istorik*, Kazan.
- Ahmetzyanov, M. (1990), Fond Şigabutdina Mardjani v institute yazıka, literatun i istorii im.G.Ibrahimova. *Mardiani: uceny, mislitel, prosvetitel*, Kazan.
- Mehmütov, Henüz ve İlyalova, İltani ve Gıyzzet, Beyan (1988), *Oktyabrge Kadergi Tatar Teatrı*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı..
- Kerimullin, Ebrar (1979), *Kitap Dönvasına Seyehet*, Kazan.